

Levnadsbanor och rörlighetsmönster

En introduktion

Tobias Karlsson & Christer Lundh

Denna bok handlar om befolkningen i en stor svensk stad – Göteborg – under 1900-talets första hälft. Vi försöker fördjupa och komplettera kunskapen om Göteborgs ekonomiska och sociala historia men boken kan också ses som en del av en bredare forskningsrörelse som närmar sig industrisamhället från ett mikroperspektiv.

Syfte och frågor

Det pågår en tyst revolution inom historieforskningen. Digitaliseringen av källor och de alltmer kraftfulla datorerna låter oss pussla samman och finna mönster i stora mängder information på sätt som inte var möjliga för bara ett par årtionden sedan.¹ Istället för att arbeta med aggregerade uppgifter som avser enstaka tidpunkter kan historiker nu följa stora grupper av individer över tid.

Svenska forskare har varit pionjärer i denna utveckling.² Här började longitudinella befolkningsdatabaser på mikronivå byggas upp redan på 1970- och 1980-talen, men länge var det frågan om små församlingar på landsbygden vars invånare endast kunde studeras fram till 1800-talets slut.³ Forskningen tvingades göra halt ungefär vid den tidpunkt då en snabbt ökande andel av befolkningen flyttade in till städerna och började försörja sig på lönearbete. Kort sagt, då mycket

av det vi förknippar med det moderna samhället fick fastare form. Även om de stora samhällsskeendena och de ledande personernas biografier är väl kända vet vi förvånansvärt lite om konturerna och dynamiken i vanligt folks familje- och arbetsliv, deras *levnadsbanor*.

I denna antologi vill vi bidra med några pusselbitar till den nya historien om det moderna industrisamhället, såsom det gestaltade sig i större städer under 1900-talets första hälft. Bidragen i boken handlar om staden Göteborg och bygger i huvudsak på data från en ny befolkningsdatabas som följer ett slumpmässigt urval av göteborgare och deras familjer, från det att de uppnådde arbetsför ålder eller flyttade in i staden till dess att de avled eller flyttade ut från staden.

Studierna spänner över tiden från och med första till och med andra världskriget och fokuserar på två dimensioner av göteborgarnas levnadsbanor. För det första studerar vi livets demografiska grundstruktur och individens roll i familjen och hushållet under olika faser i livscykeln och familjecykeln. För det andra studerar vi olika rörlighetsmönster, geografiskt och på de lokala bostads- och arbetsmarknaderna.

Antologins övergripande syfte är att kartlägga och analysera familje- och arbetsliv i Göteborg, som vi betraktar som ett exempel på en större stad som genomgått en inledande fas av industrialisering och har en diversifierad näringsstruktur. I bokens kapitel tar vi oss an olika aspekter av detta, utifrån följande övergripande frågeställningar:

- Hur såg den typiska levnadsbanan och de olika livsfaserna ut i Göteborg under 1900-talets första hälft och vilka markörer signalerade övergång från den ena fasen till den andra?
- I vilken utsträckning var olika levnadsbanor och övergångar mellan livsfaser förknippade med rörlighet och rörlighetsmönster på arbets- och bostadsmarknaden?

Boken knyter samman tidigare ekonomisk- och socialhistorisk forskning om Göteborg⁴ med den internationella historiedemografiska och socialvetenskapliga litteraturen om individer, familjer och hushåll⁵ och

mobilitet.⁶ Den baseras på data och metoder som påminner om dem som socialvetenskapliga forskare använder för att studera nutida befolkningar. I enlighet med denna forskningstradition fokuserar vi på generella mönster och företeelser. För att ge mer liv och konkretion åt framställningen lyfter vi emellertid in enskilda livsberättelser och miljöskildringar, antingen i löptexten, i separata textrutor eller i bildtexter.⁷

Sammanfattningsvis vill vi med denna antologi bidra med studier av en urban population under 1900-talets första hälft, ett område som vi uppfattar som tämligen outforskat. Vi gör inte anspråk på att ge en uttömmande bild av levnadsbanorna i Göteborg. Våra ambitioner är främst explorativa och deskriptiva, snarare än att vi tror oss kunna identifiera kausala samband. Vår förhoppning är att antologin ska inspirera till ny forskning om aspekter som vi utelämnat, exempelvis om kausala mekanismer och komparativ forskning för att kontrastera Göteborg mot andra miljöer.

Perioden och platsen

Mot slutet av 1800-talet gick Sveriges industrialiseringsprocess in i en ny fas.⁸ Det var en tid av genomgripande förändringar, präglad av innovationer och nya branscher med ett högre inslag av förädling. Sverige kompletterade rollen som exportör av råvaror med att i allt högre grad förlita sig på de framgångsrika ”snilleindustrierna”, som tillverkade förädlade produkter som exporterades över hela världen. Många människor flyttade både inom och ut från Sverige. Städerna växte, dels till följd av migration, dels för att mortaliteten gick ned.⁹ Reallönerna steg och närmade sig snabbt de nivåer som uppnåts i det industriella föregångslandet Storbritannien, men man låg fortfarande långt under lönerna i USA, den nya tidens ekonomiska stormakt.¹⁰ Med stigande välbstånd följde nya former för sparande. I ökande utsträckning kunde arbetarklassfamiljer använda sig av sparbanker och livförsäkringar för att hantera risker och utjämna skiftande konsumtionsbehov över livscykeln.¹¹

På 1910-talet, i samband med första världskriget, skiftade den industriella utvecklingen tempo och karaktär igen.¹² Ute i världen

inträdde en period kännetecknad av lägre ekonomisk tillväxt och ekonomiska kriser. Den stora migrationsvågen över Atlanten ebbede ut. Dynamiken på arbetsmarknaden ersattes av mer stabila relationer mellan arbetsgivare och arbetstagare.

Sverige drabbades efter världskriget av en djup ekonomisk depression och arbetslöshetsnivån bet sig fast en bra bit över vad som tidigare ansetts normalt. Samtidigt tilltog arbetsmarknadens organisering och kollektivavtalssystemet spreds mellan industribranscher och över landet.¹³ Rationalisering av rådande produktionsstrukturer, snarare än nya innovationer och branscher, präglade enligt ekonomisk-historikern Lennart Schön den tidiga efterkrigstiden.¹⁴

Den demografiska transition som under det föregående århundradet inletts med minskande dödlighet gick in i en ny fas med sjunkande födelsetal.¹⁵ Tvåbarnsnormen etablerades, vilket medförde en långsammare befolkningsökning. I samband med detta stärktes kvinnors medborgerliga rättigheter, med politisk rösträtt, rätten att inneha statliga tjänster och tillträdet till allmänna läroverk som viktiga milstolpar.¹⁶

I Göteborg avspeglades många av periodens allmänna trender. Staden fick sin egen snilleindustri, Svenska kullagerfabriken (SKF), som expanderade oerhört snabbt under åren efter etableringen 1907.¹⁷ Mellankrigstidens kriser drabbade såväl SKF som Göteborg som helhet relativt hårt. Staden var i högre utsträckning än Sverige som helhet beroende av handel och goda internationella konjunkturer. Trots kriserna förblev dock sysselsättningsstrukturen i Göteborg tämligen stabil under 1920- och 1930-talen, med hälften av männen och en dryg tredjedel av kvinnorna sysselsatta i industrin. Göteborg hade blivit "en mogen industristad", som ekonomisk-historikern Martin Fritz framhållit.¹⁸

Göteborg skulle ha firat sitt 300-årsjubileum under krisåret 1921 men sköt upp festligheterna till 1923 och den så kallade jubileumsutställningen. Denna uppmärksammade tillställning initierades av industrimannen och politikern Axel Carlander, invigdes av kung Gustaf V och besöktes av bland andra Albert Einstein.¹⁹ Utställningen hade föregåtts av stora investeringar och lämnade bestående avtryck i

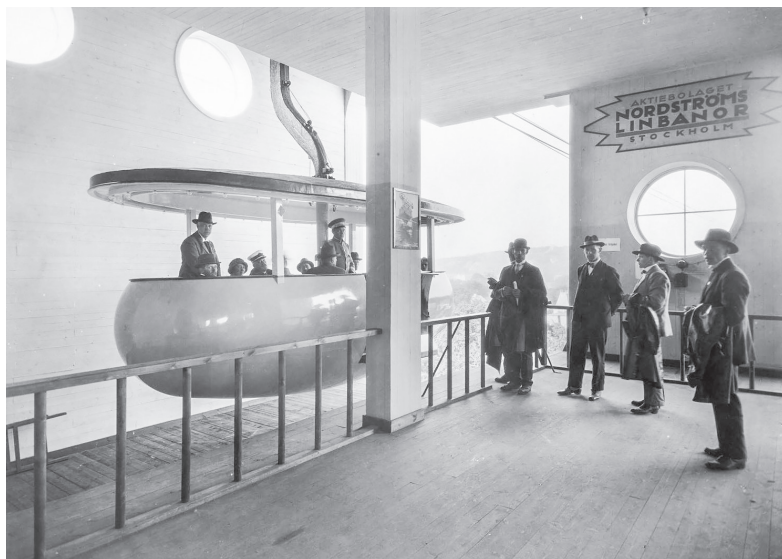

Bild 1.1. Linbaneplattform vid jubileumsutställningen i Göteborg 1923. Foto: Anders Wilhelm Karnell, Göteborgs stadsmuseum.

form av byggnader och platser, exempelvis Göteborgs konstmuseum, Götaplatsen och nöjesfältet Liseberg. Det var uppenbart att Göteborg hade tagit klivet in i den moderna industrialismens tidevarv och just kontrasten mellan det gamla och det nya var något som många utställare tog fasta på. Utställningen hade emellertid kritiker som menade att monumenten och anläggningarna endast symboliserade makthavarnas passivitet inför fattigdom och sociala klyftor.

Vi återkommer i kapitel 2 till Göteborgs ekonomiska och sociala historia under den aktuella perioden, såsom den framstår i offentlig statistik och tidigare forskning.

Livscykelperspektivet

Studierna i denna antologi utgår från ett livscykelperspektiv, enligt vilket den mänskliga livscykeln tänks vara uppdelad i ett antal på varandra följande faser, till exempel, om man ordnar efter ålder, barndomen, ungdomen, vuxendomen (familjefasen) och ålderdomen.²⁰ Vi

använder livscykelperspektivet främst som en teoretisk referensram, idealmodeller beskrivna i tidigare forskning som vi prövar i förhållande till empiriska data från Göteborg, snarare än som en kausal teori.²¹ Vi använder longitudinella data om individer och hushåll för att visa hur typiska levnadsbanor såg ut.

Inom samhällsvetenskapen har forskare i familjesociologi och konsumtionsvetenskap sedan 1930-talet utformat teorier om familjens livscykel. Stadierna har varierat och baserats på ålder, civilstånd, arbetskraftsdeltagande och hushållssammansättning. Vanligtvis har ålderdomen inkluderats som ett särskilt stadium i familjens livscykel, och ibland har även stadiet som ogift före familjebildningen inkluderats.

Wells och Gubar föreslog i en artikel 1966 att familjens livscykel består av följande nio faser: (1) ung, ogift, lämnat föräldrahemmet; (2) nygift par, inga barn; (3) fullständig familj, yngsta barnet under sex år; (4) fullständig familj, yngsta barnet sex år eller äldre; (5) fullständig familj, äldre, försörjer barn; (6) barnen har flyttat hemifrån, hushållsföreståndaren ingår i arbetskraften; (7) barnen har flyttat hemifrån, hushållsföreståndaren är pensionerad; (8) änka/änkling, i arbetskraften samt (9) änka/änkling, pensionerad.²²

När Murphy och Staples applicerade Wells och Gubars livscykel-faser på den amerikanska folkräkningen 1970, fann de att 23 procent av totalbefolkningen inte fångades upp av klassificeringsmodellen; huvudsakligen rörde det sig om ogifta personer som inte hade flyttat från föräldrahemmet.²³ I kapitel 3 och 6 kommer vi att visa att det även i mellankrigstidens Göteborg fanns en betydande mångfald av hushållstyper, även om vi inte använder exakt samma definitioner som i studierna ovan.

Övergångar från en fas till en annan förknippas med speciella markörer som signalerar att individen går in i en ny fas i livet. Sådana markörer är till exempel flytten från föräldrahemmet, avslutad skolutbildning, första reguljära jobbet, giftermålet, första barnets födelse, skilsmässa, änkedom och pensionering.²⁴ Övergången mellan faser i livet är knuten till oberoende demografiska händelser (som ett barns födsel eller en makes död) och normer om när det är lämpligt att

lämna den ena fasen för att inträda i nästa.²⁵ En del faser är gemensamma för alla individer men alla individer genomlever inte samma livsfaser. Den typiska levnadsbanan som vi observerar empiriskt är ett genomsnitt, bakom vilket kan finnas stor variation när det gäller kombinationen och ordningen av livsfaser, fasernas längd samt tidpunkten för övergångarna mellan faserna.

Vilka faser som ingår i en normal livscykel har skiftat över tid och rum. I det äldre bondesamhället levde unga flickor och pojkar vanligtvis hos sina föräldrar fram till konfirmationen i 15-årsåldern. De fick tidigt hjälpa till i jordbruket.²⁶ Konfirmationen markerade att barndomen var över och att det var dags att övergå till nästa livsfas, då barnet flyttade hemifrån för att ta tjänst som ogift piga eller dräng i ett annat hushåll.²⁷ Denna grupp ungdomar, som under en period i sitt liv arbetade som tjänstefolk, har den brittiske historiedemografen Peter Laslett betecknat som *life cycle servants*.²⁸

Det egentliga vuxenlivet inleddes då man gifte sig och bildade ett eget hushåll.²⁹ Familjefasens längd bestämdes av den typiska giftermålsåldern och pensionsåldern. Övergången från vuxenliv till ålderdom inträffade när föreståndarskapet för hushållet (och fastigheten eller lägenheten) överfördes till någon i den yngre generationen, vanligtvis ett vuxet barn. I samband med detta var det vanligt bland bönder att det upprättades ett undantagskontrakt med den nya hushållsföreståndaren, som garanterade det åldrande parets mat, husrum och omvårdnad på ålderns höst.³⁰

I det moderna industrisamhället har den typiska livscykeln sett annorlunda ut.³¹ Ungdomen är förknippad med skolgång och högre utbildning, ofta på annan ort. Inträdet i vuxenlivet markeras därför inte lika starkt av flytten från föräldrarna till eget boende. Positionen på arbetsmarknaden är dock fortfarande en viktig markör. Den vuxne mannen förväntas kunna spela rollen som familjeförsörjare. För de flesta kvinnor utgör inte längre giftermål ett steg bort från den formella arbetsmarknaden på samma sätt som tidigare. Vi har gått mot en tvåförsörjarmodell där både mannen och kvinnan förutsätts förvärvsarbeta, även om fler kvinnor än män fortfarande väljer att arbeta deltid när de får barn. Ålderdomen förknippas med ett relativt abrupt

uttråde från arbetsmarknaden, i synnerhet för män. Försörjningen tryggas då av offentliga och kollaktivavtalsbaserade pensionssystem snarare än av individuella kontrakt med något av barnen. Formellt hade dock barnen ansvar för de äldre föräldrarnas försörjning och omvårdnad under hela undersökningsperioden, och förväntades ta detta ansvar om de kunde.

Det är inte bara den ideala livscykeln som skiljer sig åt mellan olika tider och platser, utan också graden av variation i faktiska livslopp. I det agrara och tidigindustriella samhället bestämdes övergångarnas tidpunkt av familjens behov. Till exempel fick ett dödsfall i en familj återverkningar på andra familjemedlemmars valmöjligheter.³² Om en förälder dog kunde ett barn exempelvis behöva bo kvar hemma längre än vad som var tänkt, för att bidra med arbetskraft eller inkomster. I det agrara och tidigindustriella samhället var skolväsendet och den sociala omsorgen mindre utbyggd och institutionaliserad jämfört med i det samhälle som uppstod på 1900-talet.

Det finns argument för att utvecklingen inneburit både mer enhetlighet och mer variation. Å ena sidan har Tamara Hareven och Michael Anderson utifrån familjehistorisk forskning om amerikanska och brittiska förhållanden under 1900-talet argumenterat för att de faktiska livsförloppen under efterkrigstiden har blivit mer enhetliga och att övergångarna mellan livsfaserna har blivit mer tydligt kopplade till individernas ålder.³³ Å andra sidan – till följd av individualiseringen under 1900-talets senare del – har antalet möjliga levnadsbanor ökat, vilket exempelvis kommit till uttryck i högre skilsmässofrekvens.³⁴ Denna tendens ser vi också i en ökad variation av hushållstyper vid sidan av de traditionella (föräldrahemmet, eget hushåll som gift): fler ensamhushåll, fler samboende utan giftermål, fler ensamstående föräldrar med barn.³⁵

När det gäller kön har vi i den manliga familjeförsörjarnormen en klar föreställning om hur livsloppen för män och kvinnor förväntades se ut.³⁶ I Sverige utvecklades ett sådant ideal från slutet av 1800-talet och fick sin höjdpunkt under decennierna kring andra världskriget.³⁷ I en kontext med ett manligt försörjarideal förväntades mannen förvärvsarbeta under hela sitt vuxna liv och tjäna in huvuddelen

Bild 1.2. Två kvinnor hämtar vatten vid en kommunal kran i Majornas 3:e rote 1940. Foto: Gösta Lidén, Göteborgs stadsmuseum.

av de inkomster som familjen behövde för sin försörjning. Kvinnan förväntades ta huvudansvaret för det obetalda reproduktiva arbetet i hemmet. För kvinnan var deltagandet i förvärsarbete koncentrerat till en kort period före familjebildningen och eventuellt en period efter det att barnen lämnat hemmet.

Vi vet egentligen ganska lite om i vilken utsträckning dessa ideala livslopp faktiskt följdes. Dödsfall och sjukdom i familjen, liksom arbetslöshet, kan periodvis ha tvingat ut kvinnor från arbetarklassen på arbetsmarknaden och skapat större heterogenitet i livsloppen än vad tidens gängse normer föreskrev.³⁸

Det är inte bara sociala normer och institutioner som formar de möjliga levnadsbanorna och påverkar individers övergång mellan livsfaser – inverkans gör även specifika historiska omständigheter, såsom krig, ekonomiska kriser och teknologisk förändring. Den som är ung under ett krig löper risk att bli inkallad och den normala gången för etablering i vuxenlivet skjuts upp. Kanske får avbrottet bestående konsekvenser.³⁹ Den som är äldre möter en ökad efterfrågan på sin

arbetskraft och kan komma att skjuta upp sitt utträde från arbetsmarknaden i förhållande till gängse normer. Ekonomiska kriser har historiskt drabbat unga och äldre på olika sätt.⁴⁰ För yngre kan det bli svårare att komma in på arbetsmarknaden, samtidigt som de som har ett arbete löper större risk att förlora det. Äldre kan skyddas av sociala normer eller lagstiftning men kan ha ännu svårare än yngre att ta sig ur eventuell arbetslöshet. Hur krisen slår beror också på den teknologiska utvecklingen. I tider då teknologin förändras snabbt kan ungdomar ha gynnsammare förutsättningar än äldre.

Förutom begreppsapparaten med socialt bestämda, på varandra följande livsfaser, förknippas livsförloppsperspektivet med longitudinella studier av individer där det finns ett stort utrymme för mänskligt handlande (*human agency*); individerna fattar självständiga beslut som påverkar deras livshistorier. Kultur och sociala normer bestämmer vilka levnadsbanor som är möjliga för individen att välja och avvägningen mellan resurser och restriktioner påverkar när övergången mellan två livsfaser sker. För den enskilde hushållsmedlemmen är hushållet ofta den viktigaste resursen och restriktionen.⁴¹

Sammanfattningsvis bidrar livsförloppsperspektivet till det teoretiska ramverket för denna antologi genom att strukturera individernas livshistorier efter ålder, i olika livsfaser och levnadsbanor, där övergången från en fas till en annan indikeras av speciella markörer. Vi beskriver olika levnadsbanor, förhållandena under vissa livsfaser och hur övergången mellan faser gick till. Livscykelperspektivet är mest framträdande i kapitel 3, 5, 6 och 9 men finns med även i de övriga empiriska kapitlen.

Mobilitet – i olika former

Övergångar mellan olika faser i livscykeln representerar i sig ett slags rörelse i människors liv. Inom ramen för den koncentrerade arbets- och bostadsmarknad som en stad utgör kan vi också urskilja två andra slags mobilitet, som ofta har studerats var för sig men som delvis överlappar varandra: social rörlighet och arbetskraftsrörlighet.

Social mobilitet har länge varit en företeelse som fått stor uppmärksamhet i sociologisk och socialhistorisk forskning och betraktats som en viktig indikator på samhällets grad av öppenhet eller slutenhet.⁴² Vanligtvis likställs social mobilitet med förflyttningar mellan yrkespositioner som förknippas med olika grad av kvalifikationer, makt och inkomster. Det finns emellertid en viktig men ofta negligerad distinktion mellan social mobilitet längs vertikala respektive horisontella dimensioner. Den vertikala formen – rörelser mellan olika nivåer i en social hierarki – är det som vanligtvis förknippas med social mobilitet. ”Klassresan” eller ”karriären” har blivit synonymer till social mobilitet i stort. Men det går också att tänka sig väsentliga rörelser på samma nivå i en social struktur.⁴³ Denna antologi fångar upp bägge dimensionerna.

I kapitel 4 studeras såväl yrkesbyten i allmänhet som yrkesbyten som medförde högre eller lägre social status enligt det internationella systemet för kodning av sociala klasser, HISCLASS.⁴⁴ I kapitel 5, som bland annat jämför inflyttare med den infödda befolkningen, mäts den sociala mobiliteten främst i individernas arbetsinkomster och sociala klass. I kapitel 6 studeras i vilken utsträckning och hur snabbt en förväntad form av vertikal mobilitet, från så kallade ungdomsjobb till vuxenjobb, kunde realiseras. Även här vägs inkomster in i bedömningen av mobiliteten. I kapitel 7 studeras och problematiseras huruvida övergångar mellan olika yrkestitlar inom fältet husligt arbete utgjorde exempel på social mobilitet. I kapitel 8 diskuteras om kvinnors arbete i med sömnad i hemmet var uttryck för nedåtgående mobilitet och i kapitel 9 ställs frågan i vilken utsträckning det fanns reträttpositioner för äldre män. Ett gemensamt drag i dessa kapitel är att social mobilitet studeras inom generationer snarare än mellan generationer. Även om det naturligtvis är spännande och viktigt att utforska den sociala mobiliteten över ett längre tidsspänn vill vi framhålla att det intragenerationella perspektivet är väsentligt för att förstå mobilitetens förutsättningar och mekanismer.

”Arbetskraftsmobilitet” är ett begrepp som främst används av nationalekonomer och ekonomisk-historiker och handlar om hur lätt arbetskraft kan förflyttas mellan olika delar av ekonomin, ex-

empelvis regioner, branscher, företag och yrken.⁴⁵ Hög rörlighet betraktas som en förutsättning för strukturomvandling och tillväxt. Det vanligaste sättet att studera arbetskraftsmobilitet är att fokusera på rumsliga förflyttningar, migration, över administrativa gränser av något slag, exempelvis nations- eller länsgränser. I förhållande till de totala flödena av arbetskraft torde de former av migration som vanligtvis studeras endast utgöra toppen av ett isberg.⁴⁶ Kapitel 5 i denna antologi bidrar till forskningen genom att inte bara undersöka inflyttningen till Göteborg utan också flyttningar inom staden, mellan olika stadsdelar och adresser. I denna antologi har vi också möjligheten att ta ett bredare grepp om arbetskraftsmobiliteten än vad som är brukligt. I kapitel 4 görs inte bara skillnad mellan mobilitet som innebar byte av yrke respektive byte av arbetsgivare; här undersöks också övergångar från anställning till arbetslöshet, från anställning till utträde från arbetsmarknaden och från anställning till en tillvaro som egenföretagare. Till skillnad från vad som ofta varit fallet i tidigare forskning inkluderas både män och kvinnor.⁴⁷ Kvinnornas svagare anknytning till arbetsmarknaden gör emellertid att vi i två kapitel (7 och 8) särskilt uppmärksammar deras sociala ställning och rörelse på två delarbetsmarknader: husligt arbete och sömnad.

Social mobilitet och arbetskraftsmobilitet studeras ofta var för sig, av forskare från olika discipliner, men det finns en hel del överlappningar mellan de två forskningsfälten. Migration har exempelvis ofta studerats i förhållande till social mobilitet. Yrkestitlar och inkomster utgör viktig information för den som vill studera mobiliteten och är därtill en indikator på ett samhälles öppenhet samt på hur effektivt resursallokeringen fungerar. Den sociologiska forskningen om intragenerationell social mobilitet och karriärer har klara beröringspunkter med arbetsmarknadsekonomisk forskning.

När det gäller mobilitetens bestämningsfaktorer ställs ofta två synsätt mot varandra: det neoklassiska respektive det sociologiska.⁴⁸ I den neoklassiska traditionen har humankapitalteorin under 1900-talets senare del intagit en särställning för att förklara såväl social mobilitet som arbetskraftsrörlighet.⁴⁹ Utgångspunkten för humankapitalteorin är nyttomaximerande agenter (individer, hushåll och företag)

som gör investeringar i individers produktiva kapacitet, exempelvis i form av utbildning, lärande på arbetsplatsen eller en geografisk flytt. Investeringen ger avkastning i form av högre inkomster och/eller högre social status under en senare del av livscykeln. Om dessa investeringar främst riktas mot kunskaper och färdigheter som är specifika för ett visst yrke eller en viss arbetsplats förväntas individerna etablera långsiktiga relationer med arbetsgivaren. Om kunskaperna och färdigheterna är tillämpbara i olika yrken och organisationer förväntas större mobilitet.

Den relativa fördelningen mellan specifika och generella färdigheter förändras över livscykeln. Ungdomar som inte har etablerat sig på arbetsmarknaden har endast generella färdigheter förvärvat i skolan och kan därför förväntas uppvisa hög rörlighet mellan yrken och arbetsplatser. Med växande erfarenhet får individer allt svagare incitament att byta yrke och arbetsplats. Mixen mellan generellt och specifikt humankapital antas ofta också skilja sig åt mellan män och kvinnor. Kvinnors svagare anknytning till arbetsmarknaden ger dem mindre tillgång till specifika färdigheter, vilket kan antas leda till högre mobilitet.⁵⁰

Forskare inom den neoklassiska traditionen har i allmänhet betonat utbudsfaktorer, såsom arbetstagarnas ålder, kön och utbildning, i sina analyser av mobilitet.⁵¹ Forskare inom den sociologiska traditionen, som även influerat vissa arbetsmarknadsekonomer, tenderar att lägga större vikt vid förhållanden på arbetsmarknadens efterfrågesida. Det vill säga: de rörlighetsmönster som observeras på arbetsmarknader beror inte så mycket på arbetstagarnas egenskaper och preferenser som på de anställningskontrakt och villkor som olika yrken och arbetsplatser erbjuder. "Möjlighetsstrukturer" (*opportunity structures*) är ett begrepp som sammanfattar förutsättningarna för mobilitet.⁵² Förutsättningarna för rörlighet mellan arbetsplatser är exempelvis större på arbetsmarknader med många olika arbetsgivare och i tider av arbetskraftsbrist med många vakanser. Likaså kan förutsättningarna för vertikal yrkesrörlighet påverkas av arbetsplatsernas storlek och organisation, såsom andelen befattningar med arbetsledande funktioner.

Skråväsendet i det tidigmoderna Europa satte inte bara upp gränser för hantverkares vertikala mobilitet utan också för deras möjligheter att byta yrke. Skrået utgjorde en yrkesintern arbetsmarknad som innebar förväntningar på, men inga garantier för, vertikal mobilitet (avancemang från lärling via gesäll till mästare) och försvårade horisontell mobilitet. Den som ville utöva ett yrke måste börja som lärling, och lärlingen måste vara en yngling. Skomakargesällen kunde inte utan vidare byta yrkesbana och bli bagare. Även om skråväsendet avskaffades före industrialiseringen kan det tänkas att informella och formella barriärer mellan yrken levde kvar in på 1900-talet.

Att arbetsmarknader i själva verket består av flera delarbetsmarknader eller segment har varit en återkommande iakttagelse i den empiriska forskningen.⁵³ I de enklaste modellerna av *duala* arbetsmarknader antas det finnas två sektorer, en primär och en sekundär sektor. Den primära sektorn består av relativt stora företag som har uppnått en monopol- eller oligopolställning. Anställningar i den primära sektorn är förknippade med höga löner och anställningstrygghet. Inom den primära sektorn har det vuxit fram interna arbetsmarknader med fasta karriärvägar.⁵⁴ Den som tar sig in på en intern arbetsmarknad har alltså stora möjligheter att uppleva vertikal mobilitet.⁵⁵ Höga löner och andra sociala förmåner ger däremot svaga incitament att byta arbetsgivare. Den sekundära sektorn består av mindre företag som är utsatta för konkurrens. Anställningar i den sekundära sektorn tenderar att vara lågbetalda och otrygga. Inom den sekundära sektorn finns stor rörlighet mellan arbetsplatser, men rörligheten mellan den sekundära och primära sektorn är liten.

När det gäller mobilitetens utveckling över tid finns vissa gemensamma drag i forskningen om social mobilitet och arbetskraftsmobilitet. Utgångspunkterna har vanligtvis varit de antaganden som sattes upp av samhällsvetare på 1950- och 1960-talen, då moderniserings-teoretiska strömningar var starka. Ett återkommande grundantagande har varit att det skedde ett skifte från låg till hög mobilitet i samband med industrialiseringen.⁵⁶ Där bördens hade bestämt individers levnadsbanor i det förindustriella samhället förde industrialiseringen med sig meritokrati och gav större utrymme åt individen. Där den

förindustriella arbetskraften hade bundits till sina husbönder i en statusrelation med kontrakt som löpte årsvis befann sig industrisamhällets arbetskraft på en marknad där anställningskontrakt kunde brytas med kort varsel. Förbättrade kommunikationer gjorde att information spreds över långa avstånd och sänkte reskostnaderna. Migration, såväl inom som mellan länder, underlättades.⁵⁷ Dessa grundläggande utgångspunkter har ifrågasatts och kvalificerats av sentida forskning.⁵⁸

När det gäller industrisamhällets mognadsfas, som vi studerar i denna bok, är bilden splittrad. I vissa avseenden kan man förvänta sig mer mobilitet, i andra avseenden mindre. Utbildningsväsendets expansion och tjänstemannaklassens ökade numerär torde ha skapat bättre förutsättningar för vertikal rörlighet uppåt.⁵⁹ Samtidigt kan den teknologiska utvecklingen ha minskat betydelsen av hantverksmässigt arbete till förmån för halvkvalificerad arbetskraft.⁶⁰ Klassresorna skulle alltså kunna gå nedåt. I det mogna industrisamhället blev det också tydligare att tillväxten då och då avbryts av nedgångar. Konjunkturarbetslöshet blev ett mer påtagligt fenomen än tidigare. USA stängde sina gränser för migranter efter första världskriget och den stora migrationsströmmen över Atlanten avtog. I vissa företag, inte minst stora järnvägsbolag och banker, skapades interna arbetsmarknader som skyddade arbetare från konjunktursvängningarna.⁶¹ I Sverige organiserade sig arbetare och arbetsgivare och reglerade förhållanden på arbetsmarknaden genom kollektivavtal.⁶² I bägge fallen tycks arbetskraftsrörligheten ha minskat.⁶³

1950- och 1960-talen präglades av hög rörlighet. I Sverige diskuteras "hoppjerkornas" skadliga inverkan på företagens produktivitet,⁶⁴ men som Rudolf Meidner påpekade handlade detta om en viss form av rörlighet: arbetsgivarbyten.⁶⁵ I ett annat avseende – rörlighet mellan yrken och landsändar – beskrev han den svenska arbetsmarknaden som en samling isolerade öar.⁶⁶ Detta synsätt, som delvis byggde på data från mellankrigstiden, påverkade den svenska arbetsmarknadspolitiken under efterkrigstiden.⁶⁷

Longitudinella ansatser och utmaningar

Det finns olika sätt att studera övergångar mellan olika faser i livscykeln och rörlighet på arbets- och bostadsmarknader. En grundläggande gräns brukar dras mellan studier som baseras på tvärsnittsdata (som samlas in för olika individer vid en tidpunkt) och studier baserade på longitudinella data (som samlas in för samma individer vid upprepade tidpunkter).

Tvärsnittsundersökningar är ofta utformade för att belysa förhållanden vid en viss tidpunkt men kan också användas för att studera övergångar och rörlighetsmönster, exempelvis genom att jämföra två åldersgrupper i samma undersökning eller jämföra en åldersgrupp i två undersökningar. Tvärsnittsundersökningar kan också innehålla retrospektiva uppgifter om händelser tidigare i livet, exempelvis om när studiepersonen gifte sig eller började på sin nuvarande anställning. Vanligtvis erbjuder emellertid longitudinella data mer direkta möjligheter att studera mobilitet.

Bland historiker har kohortstudier sannolikt varit den vanligast förekommande longitudinella ansatsen.⁶⁸ En kohort är en grupp människor med vissa gemensamma kännetecken vid en given tidpunkt, exempelvis personer som föds eller gifter sig ett visst år. Man följer dessa personer genom livet och kohorten tunnas ut allt eftersom medlemmarna dör eller försvinner ur källorna av andra skäl. Kohortstudier kan ge stor kunskap om specifika generationers livslopp men resultaten kan vara svåra att generalisera till tidigare och senare generationer. Kohortansatsen kräver också ett betydande tidsdjup, åtminstone för den som vill studera en hel livscykel.

Den databas som främst används i denna bok, Göteborgs befolkningspanel, kan i nuläget endast i begränsad utsträckning användas för kohortstudier. Tidsperioden 1915–1943 är helt enkelt inte tillräckligt lång för att följa individer från födelse till död.⁶⁹ Det faktum att databasen inte innehåller alla göteborgare utan ett slumpmässigt urval begränsar också kohorternas storlek. I kapitel 9 görs dock ett försök att följa en kohort bestående av medelålders män som befinner sig i slutet av sina yrkesliv.

Longitudinella ansatser erbjuder stora möjligheter, men de medför också metodologiska utmaningar. En sådan är hur man ska hålla isär förändring över kalendertid respektive över livsrytmen.⁷⁰ Rörlighet på arbetsmarknaden kan studeras över kalendertid som andelen individer som byter arbetsgivare mellan varje observationstillfälle. Men observationer av rörlighet vid olika tidpunkter kan också samlas ihop och sättas i relation till individers ålder. Variation över tid respektive ålder kan i viss mån hållas isär med hjälp av multivariata statistiska metoder. Nackdelen med det är emellertid att resultaten blir mer svår-tillgängliga för personer som inte är bekväma i multivariat analys. Eftersom vi i denna bok vill nå ut till en bredare läsekrets presenterar vi främst bivariata analyser, alltså analyser av samband mellan två variabler. Flera av kapitlen undersöker hur olika variabler, exempelvis realinkomst och rörlighet av olika slag, samvarierar med ålder. Vi är medvetna om att dessa bivariata analyser, där observationer från olika tidpunkter slås samman kan skymma förändring över kalendertid. När det varit särskilt befogat har kapiteförfattarna delat upp analysen i olika tidsperioder. Det ska också framhållas att vi studerar en tidsperiod av relativt begränsad längd som i många avseenden kännetecknas av stabila strukturer. Göteborg växte under perioden 1915–1943, och genomgick ekonomiska kriser, men förändringarna var knappast lika dramatiska som 1800-talets industrialisering.

Göteborgs befolkningspanel

Tillgången på longitudinella data har ökat avsevärt sedan 1960-talet, bland annat tack vare samkörning av datoriserade befolkningsregister. Försök har gjorts att för äldre tid (huvudsakligen 1800-talet) skapa databaser med longitudinella individdata, till exempel genom att göra demografiska familjerekonstruktioner. Som resultat av enskilda forskares insatser finns idag ett mindre antal sådana databaser för enstaka församlingar, huvudsakligen på landsbygden. Större datamängder finns i Demografiska databasen (DDB) i Umeå och Skånes ekonomisk-demografiska databas (SEDD) i Lund. DDB är i färd med att fånga in perioden 1900–1950 för ett antal församlingar, däribland

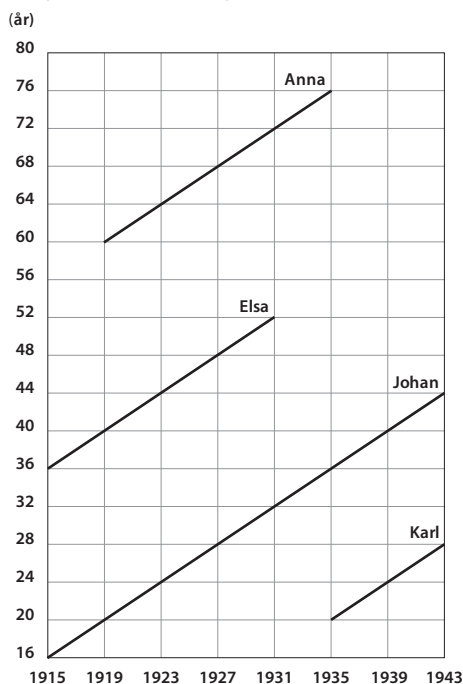
städerna Umeå och Skellefteå.⁷¹ SEDD håller på att utvidga databasen tidsmässigt för att täcka hela 1900-talet och geografiskt genom att införliva staden Landskrona.⁷² DDB och SEDD är de longitudinella databaser som hittills varit föremål för mest forskning. Rotemansdatabasen, som täcker in delar av Stockholm, har också en stor forskningspotential men den slutar 1926, ungefär i mitten av den period vi är intresserade av i denna antologi.

Förutom geografisk täckning och tidsdjup skiljer sig de nämnda databaserna med avseende på vilka variabler som ingår. DDB och Rotemansdatabasen saknar uppgifter om individers inkomster. I SEDD finns under 1900-talets första hälft årliga inkomstuppgifter för fem landsbygdsförsamlingar och vart femte år för Landskrona.⁷³ Inkomstuppgifter finns också i den databas som Björn Gustafsson och Mats Johansson (2003) byggt upp för ett slumpmässigt urval av göteborgare för åren 1925, 1936, 1947 och 1958.⁷⁴

Den databas som vi har använt i den här boken – Göteborgs befolkningspanel (GOPP, Gothenburg Population Panel) – bygger på samma typ av källmaterial som Gustafsson och Johansson använde, mantals- och inkomstlängder, men har kortare intervall mellan nedslagsåren och inkluderar uppgifter om arbetsgivare, vilket ökar möjligheterna att studera mobilitet på den lokala arbetsmarknaden.⁷⁵ Göteborgs befolkningspanel tillhör den typ av longitudinella befolkningsdatabaser som blivit vanligt förekommande i modern socialvetenskaplig forskning och vars grundtanke är att de ska vara representativa för befolkningen som helhet i ett visst område. Urvalet av undersökningspersoner var slumpmässigt och databasen fylldes systematiskt på med nya individer som uppfyllde urvalskriterierna, samtidigt som vissa urvalspersoner föll bort på grund av död eller utflyttning.

GOPP består av ett 1-procentigt slumpmässigt urval av personer som fyllt 16 år och som vid minst ett av panelåren 1915, 1919, 1923, 1927, 1931, 1935, 1939 och 1943 bodde inom Göteborgs administrativa gränser.⁷⁶ Urvalet har gjorts utifrån första bokstaven i individens efternamn i kombination med födelsedag och födelsemånad. Totalt omfattar GOPP cirka 4 000 män och kvinnor. Många av urvalspersoner

Diagram 1.1. Lexisdiagram över GOPP-data.

sonerna återkommer vid mer än ett observationsår, vilket gör att vi har tillgång till nästan 16 000 observationer. I typfallet kan vi alltså observera varje individ vid fyra tillfällen. Men i många fall har vi längre sekvenser av livslopp.

Urvalspersonerna följdes från det första panelåret efter det att de fyllt 16 om de var boende i Göteborg, eller från det första panelåret efter inflytt till Göteborg, och så länge de bodde i Göteborg. Personer som dog eller flyttade från Göteborg under undersökningsperioden uteslöts ur studiepopulationen (censurerades), och alla individer censurerades efter 1943.

Diagram 1.1 visar fyra typer av urvalspersoner. Johan bodde i Göteborg när han fyllde 16 år 1915 och är med i studiepopulationen ända till 1943 eftersom han inte flyttade från staden. Elsa var bosatt i Göteborg 1915 då hon var 36 år. Hon fanns med i mantalslängden för år 1931 men inte för år 1935, vilket berodde på att hon flyttade

Tabell 1.1. Totalpopulationen fördelad efter antal panelår (procent). Källa: Totalpopulationen, GOPP.

Antal panelår	1	2	3	4	5	6	7	8	Summa	N
Andel (%)	18,8	14,9	10,9	11,0	8,8	9,9	8,9	16,8	100,0	4 206

från Göteborg någon gång mellan dessa år. Karl fanns med i mantalslängden för år 1936 men inte för år 1931, därför att han flyttade till Göteborg mellan dessa år. Han bodde sedan kvar i Göteborg under hela undersökningsperioden och är med i mantalslängden för år 1943. Anna, slutligen, flyttade till Göteborg någon gång efter 1915 och finns med i mantalslängden för första gången året 1919, då hon var 60 år. Hon dog 1937 och observerades därför i mantalslängden 1935 men inte 1939.

Urvalspopulationen avtappas alltså, och fylls på, under hela perioden. Antalet urvalspersoner ökade med 80 procent mellan 1915 och 1943, vilket överensstämmer ganska väl med ökningen av stadens totala befolkning.⁷⁷

Tabell 1.1 visar vid hur många panelår studiepersonerna ingick i studien. Över 80 procent av urvalspersonerna observerades vid mer än ett panelår och kan följas över tid så länge de bodde i Göteborg. De 19 procent som endast finns med vid ett panelår inkluderas inte i longitudinella undersökningar i denna antologi men ingår i vissa beräkningar baserade på poolade data för perioder.

Huvudkällan för informationen om studiepopulationen är mantals- och inkomstlängderna, där vi hämtat information om personernas kön, födelsedatum, födelseort, civilstånd, yrkestitel, arbetsgivare samt inkomst av tjänst, fastighet, kapital och rörelse. Uppgifterna finns registrerade för alla panelår som personen bodde i Göteborg. Motsvarande information finns också registrerat för övriga familjemedlemmar som ingick i hushållet (make/maka, minderåriga barn, vuxna barn). Det innebär att vi vid varje observationstillfälle får en god bild av familjens och hushållets sammansättning och de olika hushållsmedlemmarnas yrken och inkomster. Tack vare att individerna har länkats till *Sveriges dödbok* och Göteborgs mantalskontors register över stadens invånare finns kompletterande uppgifter om dödsort

och dödsdatum samt bostadsadresser i Göteborg och uppgifter om utflyttning från Göteborg för alla urvalspersonerna.

Vi har gjort uttag av data från GOPP version 6.1 (kapitel 6 och 9) och version 7.0 (kapitel 2, 3, 4, 5, 7, 9) för samtliga urvalspersoner (totalpopulationen) eller för ungdomar (ungdomspopulationen), flyttare (flyttpopulationen) eller äldre (äldrekohorten). Ungdoms- och flyttpopulationen samt äldrekohorten beskrivs mer utförligt i kapitel 5, 6 och 9. En närmare presentation av GOPP ges i appendix 1 i slutet av boken.

Antologins kapitel

Denna antologi består förutom av denna introduktion av åtta empiriska kapitel som kan läsas fristående, samt av ett sammanfattande och avslutande kapitel.

I kapitel 2, "Befolkning, bostäder och arbete i den mogna industristaden", ger Tobias Karlsson och Christer Lundh en utförligare presentation av den tidigare forskningen om Göteborg, framförallt med avseende på stadens befolkningsutveckling, sociala struktur och arbets- och bostadsmarknad. Kapitlet bygger i stor utsträckning på tidigare forskning och offentlig statistik.

I kapitel 3, "Inkomster över livs- och familjecykeln", riktar Tobias Karlsson och Christer Lundh fokus mot inkomsternas förändring i förhållande till individers ålder samt olika familjetyper. På individplanet påminner inkomstprofilerna om de mönster som observerats från 1950-talet och framåt. Inkomsterna varierar även tydligt med olika faser i familjecykeln, som inleds med giftermålet och fortsätter tills familjen upplöses genom att en av makarna dör. Under en tidig fas i familjecykeln, när barnen är små, är familjens inkomster låga och konsumtionsutrymmet begränsat. Därefter kan äldre barn bidra med arbetsinkomster, vilket kan underlätta försörjningen av de yngre barnen. I en senare fas, när alla barnen är yrkesaktiva men fortfarande bor kvar i föräldrahemmet, bidrar de starkt till ett ökat välstånd för familjen. Den sista fasen infaller när den ena av makarna

har avlidit och den andra maken blir beroende av egen pension eller bidrag från barnen för sitt uppehälle.

I kapitel 4, "Arbetsmarknadens delar: yrkesväxlingar och arbetsgivarbyten", studerar Tobias Karlsson individens rörlighet mellan olika positioner på och utanför arbetsmarknaden, särskilt mellan arbetsplatser och mellan yrken under åren 1915–1943. Sambandet mellan rörlighet och ålder var påfallande – med hög rörlighet i unga år och låg rörlighet under yrkeslivets senare del. Han visar också att det fanns tydliga skillnader i rörlighet mellan stora och små företag respektive mellan män och kvinnor med olika klasstillhörighet.

I kapitel 5, "Inflyttningar och internflyttningar", undersöker Christer Lundh hur människor flyttade till och inom Göteborg under mellankrigstiden. Han använder adressuppgifterna i mantalskontorets centralregister för att visa hur ofta, hur långt och under vilken del av livet som människor flyttade. Han undersöker också om inflyttarna till Göteborg skilde sig från den inhemska befolkningen och om det fanns några könsmässiga och sociala skillnader i flyttningarna.

Det finns en hel del forskning om vad som avgjorde när ungdomar i jordbrukssamhället lämnade föräldrahemmet. Mindre är känt om hur övergången från ungdom till vuxenliv såg ut i industrisamhället. I kapitel 6, "Vägen till vuxenlivet", presenterar Christer Lundh och Stefan Öberg resultaten av en studie om steget från ungdom till vuxenliv i Göteborg. Deras resultat indikerar att flytten hemifrån var starkt förknippad med giftermål, något som skiljer sig från såväl det äldre agrara mönstret som de mönster vi ser i dagens moderna samhälle.

Vid sidan av industriellt arbete i hemmet utgjorde husligt arbete en viktig delarbetsmarknad för Göteborgs kvinnor under 1900-talets första hälft. En rad olika yrkestitlar förekommer i de historiska källorna. I kapitel 7, "Kvinnor i avlönat husligt arbete", använder Tobias Karlsson och Malin Nilsson mantals- och inkomstlängder för att beskriva inkomstskillnader och rörlighetsmönster hos innehavare av de två vanligaste yrkestitlarna: "hushållerska" och "hembiträde". De finner inget stöd för att yrkestiteln "hushållerska" representerade en högre social position i förhållande till "hembiträde", såsom det antas i ett väletablerat internationellt system för yrkesklassificering.⁷⁸

I skatte- och mantalslängderna saknas ofta uppgifter om yrke och inkomster för kvinnor som arbetade deltid, vilket gifta kvinnor ofta gjorde. I kapitel 8, "Hemsömmerskornas yrkesliv", använder Malin Nilsson en databas med intervjuer som gjordes med hemindustriarbetare i Göteborg 1912 för att få en djupare inblick i en viktig del av kvinnors arbetsmarknad. Intervjumaterialet ger en rik bild av hemindustriarbetarnas arbets- och familjesituation. Hon visar bland annat att gifta kvinnor som började i hemindustrin ofta hade erfarenhet av och ibland utbildning i det yrke de utövade i hemmet. Det var inte ovanligt att ogifta kvinnor som arbetade på fabrik fortsatte sitt värv i hemmet som gifta med samma arbetsgivare.

Kapitel 9, "Mäns yrkesliv från medelålder till pensionering", återkommer till betydelsen av ålder. Tobias Karlsson tar sig an frågan om hur den senare delen av mäns yrkesliv gestaltade sig och under vilka omständigheter de slutligen lämnade det yrkesaktiva livet. Han har använt Göteborgs befolkningspanel för att sätta in ett enskilt livsöde, baserat på Nordiska museets arbetarminnen, i ett större sammanhang. Det visar sig att de två typerna av källor kompletterar varandra, även om det kvantitativa materialet indikerar att det finns livsöden av en annan karaktär än det som presenteras i kapitlet.

I det avslutande kapitel 10, "Levnadsbanor och rörlighet i den mogna industristaden", summerar Tobias Karlsson och Christer Lundh resultaten i de olika bidragen och återknyter till frågeställningarna i kapitel 1.

Noter

- 1 Gutmann et al 2018; Ruggles 2014; Ruggles et al 2018.
- 2 Om hur svenska historiker arbetat med digitala metoder mer allmänt, se Kaiserfeld 1998 och Nygren et al 2014; och demografiska databaser i synnerhet, se Vikström, Edvinsson och Brändström 2002.
- 3 I Skånes ekonomisk-demografiska databas (SEDD) ingick ursprungligen enbart landsbygdsförsamlingar (Reuterswärd & Olsson 1993). I Demografiska databasen (DDB) i Umeå ingick även tidigt församlingar i två städer, Sundsvall och Linköping, men endast för 1800-talet; databasen kallas POPUM (Danell 1985). Rotemansdatabasen omfattar stora delar av Stockholms befolkning för perioden 1878–1926 (Geschwind & Fogelvik 2000) men har inte använts i större utsträckning för historiedemografisk forskning förrän relativt nyligen (två aktuella avhandlingar

- är Molitoris 2015 och Önnerfors 2021). Här kan också nämnas de digitaliserade folkräkningarna som innehåller tvärsnittsdata på individ- och hushållsnivå och som delvis kunnat länkas till varandra (Eriksson 2015). SEDD och DDB-POPLINK håller på att byggas ut till att omfatta data från 1900-talet och urbana miljöer: Landskrona, Umeå och Skellefteå (Dribe & Quaranta 2020; Edvinsson & Engberg 2020).
- 4 Attman 1963a; Attman 1963b; Olsson 1970; Olsson 1972; Wallentin 1978; Svensson 1983; Stråth 1982; Bohlin 1989; Hesselgren 1992; Fritz 1996; Olsson 1996; Gustafsson & Johansson 2003; Lane 2004; Hallén et al 2007; Gustafsson & Jansson 2010; Jansson 2011; Högman 2004; Sandberg & Waara 2014. Vi har också haft nytta av den rika stadsetnologiska forskning som finns om Göteborg, till exempel Brink 1982; Engelbrektsson 1982; Björklund 1984; Mörck et al 1986; Arvastson 1987; Skarin Frykman 1987; Brembeck 1988; Bjerrome & Sjölin 2003; Trossholmen 2009; för en översikt, se Ohlsson 2015. Nytilskott bland Göteborgsstudierna är de böcker som publicerats i samband med stadens 400-årsjubileum, till exempel Andersson & Sandberg 2018; Christensen et al 2021; Klintberg & Nyberg 2019; Stenberg & Berglindh 2021.
 - 5 Hareven 1978; Hareven 1990; Laslett 1965; Laslett 1977; Hajnal 1965; Hajnal 1982; Laslett & Wall 1972; Anderson 1985; Goldscheider & Waite 1991; Lesthaeghe 2010.
 - 6 Boyer & Hatton 1997; Gordon, Edwards & Reich 1982; Erikson & Goldthorpe 1992; Mitch, Brown & van Leeuwen 2004; Thernstrom 1973.
 - 7 Flera av textrutorna bygger på livsberättelser sammanställda av Nilsson 1979. Vi gör inte anspråk på att dessa berättelser och de exempel vi valt skulle vara representativa för göteborgare i stort under den aktuella tidsperioden.
 - 8 Schön 2014.
 - 9 Nilsson 1989.
 - 10 Prado 2010.
 - 11 Bäcklund & Lilja 2014; Andersson, Eriksson & Lindmark 2010.
 - 12 Schön 2014.
 - 13 Lundh 2020.
 - 14 Schön 2014.
 - 15 Bengtsson & Ohlsson 1993; Molitoris & Dribe 2016; Daun 2016.
 - 16 Östberg 1997.
 - 17 Fritz & Karlsson 2006.
 - 18 Fritz 1996, s 195.
 - 19 Houltz 2003.
 - 20 Anderson 1985.
 - 21 Med "kausal teori" syftar vi på idén att händelser som inträffar i särskilda livsfaser sätter spår och får bestående konsekvenser för levnadsbanornas fortsättning. Som exempel kan nämnas Elders (1978) studie av ungdomar under 1930-talet, där han visade att den stora depressionen hade större negativ påverkan på de framtida familjeförhållandena för personer som var minderåriga under depressionen än för de som var unga vuxna. Se även Elder 1994; Elder 1998 och Hareven 1978. Det finns också en växande litteratur om långsiktiga konsekvenser av erfarenheter under fostertiden och småbarnsåren, inte minst baserad på Skånes ekonomisk-demografiska databas (jfr Bengtsson & Lindström 2000; Quaranta 2013).
 - 22 Wells & Gubar 1966.

- 23 Murphy & Staples 1979.
- 24 Modell, Furstenberg & Hershberg 1976; Stevens 1990.
- 25 Aassve, Arpino & Billari 2013; Billari & Liefbroer 2007; Bongaarts & Watkins 1996; Hogan 1978; Modell 1980; Modell 1997; Neugarten, Moore & Lowe 1965.
- 26 Sjöberg 1996.
- 27 Dribe 2000; Lundh 1999a.
- 28 Laslett 1977.
- 29 Hajnal 1965; Hajnal 1982.
- 30 Lundh & Olsson 2002.
- 31 Wall 1989; Anderson 1985; Modell, Furstenberg & Hershberg 1976; Hogan 1978; Modell 1980; Modell 1997.
- 32 Uhlenberg 1978.
- 33 Hareven 1994; Anderson 1985.
- 34 Sandström 2012.
- 35 Wall 1989.
- 36 Janssens 1997.
- 37 Stanfors 2007.
- 38 Wegerman 2008.
- 39 Ryan 2001.
- 40 Karlsson, T 2010.
- 41 Lundh & Kurosu et al 2014.
- 42 Sorokin 1927; Erikson & Goldthorpe 1992; van Leeuwen & Maas 2010.
- 43 Maas & van Leeuwen 2004 har exempelvis, utifrån data från Sundsvall, betonat betydelsen av horisontell mobilitet under den svenska industrialiseringen. De småbönder och jordbruksarbetare som blev sågverksarbetare förändrade inte i grunden sin sociala position, menar Maas och van Leeuwen. Se även andra bidrag i boken *Origins of the Modern Career* (Mitch, Brown & van Leeuwen 2004) samt Rosenfield 1992 för diskussioner om begreppet ”karriär” och exempel på hur karriärer har gestaltat sig i olika historiska sammanhang.
- 44 van Leeuwen & Maas 2011; van Leeuwen, Maas & Miles 2002.
- 45 Holmlund 1984; Meidner 1954.
- 46 Björklund & Holmlund 1989.
- 47 Att exkludera kvinnor är vanligt även inom forskningen om social mobilitet, som påpekats av Hayes & Miller 1993 och många andra.
- 48 Det ska emellertid påpekas att de två synsätten inte är oförenliga. Författarna till denna antologi hämtar inspiration från bägge traditionerna.
- 49 Becker 1962.
- 50 Myrdal & Klein 1956. Antagandet om kvinnors högre rörlighet har sällan undersökts empiriskt på historiska data. Ett undantag är Owen 2001.
- 51 Leontaridi 1998.
- 52 Rosenfield 1992.
- 53 Kerr 1954; Gordon, Edwards & Reich 1982.
- 54 Doeringer & Piore 1972.
- 55 Kvinnor på interna arbetsmarknader anses däremot i regel ha placerats i befattningar med små karriärutsikter, så kallade *dead-end jobs* (Goldin 1990; Svensson 1995; Mårtensson 1999).
- 56 Blau & Duncan 1967; Kerr et al 1960; Ross 1958.

- 57 Hatton & Williamson 1998.
- 58 Erikson & Goldthorpe 1992 och många andra menar att det inte går att se några långsiktiga trender i den sociala rörligheten, däremot fluktuationer. Dribe 2003a,b och andra har visat att den geografiska mobiliteten i det förindustriella samhället har visat sig vara väl så hög som senare, även om inslaget av kortväga flyttningar var större längre tillbaka i tiden. Frågan om anställningsrelationernas varaktighet i det tidiga industrisamhället är omdebatterad (Carter & Savoca 1990; Jacoby & Sharma 1992; Brown & Neumeier 2001; Hamilton & MacKinnon 1996). Huberman 1996 har visat hur implicita kontrakt uppstod relativt snabbt i den brittiska textilindustrin.
- 59 Lenski 1966.
- 60 Braverman 1977; Goldin & Katz 2008.
- 61 Sundstrom 1988; Jacoby 2004; Howlett 2000; Seltzer & Sammartino 2009.
- 62 Lundh 2020.
- 63 Jacoby 1983; Holmlund 1984.
- 64 Helldahl 2008.
- 65 Meidner 1954.
- 66 Meidner 1954, s 236.
- 67 Furåker 1976.
- 68 Se Daun 2016 för ett aktuellt exempel.
- 69 Inom ramen för Vetenskapsrådets infrastrukturprojekt SwedPop håller databasen på att byggas ut med åren 1944–1967, ett arbete som förväntas vara färdigt 2026.
- 70 Hareven 1994.
- 71 Edvinsson & Engberg 2020.
- 72 Dribe & Quaranta 2020; Dribe & Svensson 2019.
- 73 Helgertz et al 2020.
- 74 Gustafsson & Johansson 2003.
- 75 Karlsson & Lundh 2015.
- 76 Se appendix för en utförligare beskrivning av GOPP och kapitel 2 för en beskrivning av hur Göteborgs administrativa gränser förändrats över tid.
- 77 SCB, Historisk statistik, del 1, tab 13.
- 78 van Leeuwen & Maas 2011.